

व अतिरेकाने वापर केला जातो. अशा प्रकारे होणारा दुरुपयोग आणि अतिवापर यामुळे अँटीबायोटिक्सचा उपयोग होत असताना फायदेशीर ठरण्याऐवजी प्रतिकूल परिणाम होतो, आणि प्रतिकारशक्ती निर्माण होते.

आजच्या घडीला, जीवाणूंचे नवीन प्रतिकारक्षम प्रकार (resistant strains) जगभरातील रुग्णालयांतील रुग्णांसाठी मोठा धोका बनले आहेत. जसे प्राण्यांमध्ये अँटीबायोटिक्सच्या दुरुपयोगामुळे एएमआर वाढते, तशीच स्थिती मानवांमध्येही पाहायला मिळते. परिणामी, माणसे व प्राणी पुन्हा संसर्गासमोर असहाय्य ठरतात. याव्यतिरिक्त, अँटीबायोटिक्स जमिनीत किंवा पाण्यामध्ये मिसळल्यास पर्यावरणातही प्रतिकारक्षम जीवाणूंची वाढ होते. हे जीवाणू नंतर प्राणी किंवा माणसांना संक्रमित करू शकतात. उपचार घेतलेल्या प्राण्यांच्या मलमूत्रातही हे प्रतिकारक जीवाणू असू शकतात, जे पर्यावरणात पसरून वन्यजीव व साखळीतील इतर घटकांवर परिणाम करू शकतात. तसेच, नव्या रोगजंतुरोधी औषधांचा तुटवडा असल्यामुळेही ही समस्या अधिक गंभीर बनत आहे.

एएमआर चे नियंत्रण कसे करावे ?

प्राणी आरोग्य, मानव आरोग्य आणि पर्यावरणीय आरोग्य हे परस्परावलंबी आणि घट्टपणे एकमेकांशी संबंधित आहेत. आपण सर्वजण जमीन, पाणी, संसाधने आणि रोगजंतू सामायिक करतो. प्रतिकारक्षम जीवाणू (बॅक्टेरिया) माणसे, प्राणी आणि वनस्पती यांच्यामध्ये पसरू शकतात. हे जीवाणू पाणी, माती आणि हवेच्या माध्यमातून प्रवास करताना वन्य प्राण्यांमध्येही संक्रमण घडवू शकतात. मानवांमध्ये निर्माण होणाऱ्या ६०% पेक्षा अधिक संसर्गजन्य रोगांचा उगम प्राणी किंवा वन्यजीवांमध्ये होत असल्याचे आढळले आहे. त्यामुळे प्राणी आणि पर्यावरणाचे संरक्षण करणे म्हणजेच मानव आरोग्याचे संरक्षण करणे होय. अँटीमायक्रोबियल रेझिस्टन्स (एएमआर) ही एक जागतिक आरोग्य समस्या असून, तिच्याशी सामना करण्यासाठी 'वन हेल्थ' (एकात्मिक आरोग्य) दृष्टिकोन आवश्यक आहे. यासाठी मानव, प्राणी, वनस्पती आणि पर्यावरण या सर्व क्षेत्रातील समन्वयित आणि सहकार्यात्मक प्रयत्न गरजेचे आहेत.

लोकांच्या मनात असा प्रश्न निर्माण होतो की - आपल्याला अँटीबायोटिक्सचा वापर थांबवावा लागेल का? उत्तर आहे, नाही - परंतु अँटीबायोटिक्स केवळ आवश्यक तेव्हाच आणि वैद्यकीय सल्ल्यानुसार जबाबदारीने वापरणे अत्यावश्यक आहे. अतिरेकी, अनावश्यक किंवा चुकीच्या पद्धतीने वापर टाळणे हे एएमआरचे नियंत्रण करण्यासाठी महत्वाचे पाऊल आहे.

एएमआरच्या नियंत्रणासाठी प्रभावी उपाय

जागतिक आरोग्य संघटनेच्या मतानुसार, "रोग प्रतिबंध हा रोगमुक्तीपेक्षा अधिक प्रभावी उपाय आहे" हे ब्रीदवाक्य प्रत्यक्षात

अमलात आणणे आवश्यक आहे. रोगप्रतिबंधक उपायांनी रोगजंतुरोधी प्रतिकार (एएमआर) रोखणे शक्य आहे. मानव व प्राणी आरोग्य क्षेत्रातील सर्व घटकांनी - शेतकरी, मत्स्यपालक, पाळीव प्राण्यांचे मालक, पशुवैद्यक, वैद्यकीय तज्ज्ञ, आरोग्य कर्मचारी आणि सामान्य नागरिक - खालीलप्रमाणे जबाबदारीची भूमिका बजावली पाहिजे:

- ✓ औषधांचा वापर फक्त तज्ज्ञांच्या सल्ल्यानेच करा - डॉक्टर, पशुवैद्यक वा संबंधित तज्ञ यांच्या मार्गदर्शनाखेरीज औषध वापरू नका.
- ✓ औषधांचा वापर गरज पडल्यावरच आणि जबाबदारीने करा - अतिरेकी किंवा अनावश्यक वापर टाळा.
- ✓ सर्दी, खोकला यांसारखे आजार बहुतांश वेळा विषाणूंमुळे होतात - अशावेळी प्रतिजैविक (antibiotic) उपयोगी ठरत नाहीत, म्हणून त्यांचा वापर टाळावा.
- ✓ प्रतिजैविकांचा कोर्स पूर्ण करणे अत्यावश्यक आहे - लक्षणे कमी झाली तरी डॉक्टरांनी सांगितलेला संपूर्ण कोर्स वेळच्या वेळी आणि नियमित घ्यावा. कधीही कोर्स अर्धवट थांबवू नये.
- ✓ प्राण्यांचे आरोग्य राखण्यासाठी स्वच्छता व योग्य व्यवस्थापन आवश्यक आहे - अस्वच्छता व तणावामुळे प्राणी आजारी पडतात.
- ✓ लसीकरण, परजीवी नियंत्रण, तणाव व्यवस्थापन, संतुलित पोषण व पर्यावरणीय स्वच्छता या 'सर्वोत्तम पद्धती' अवलंबाव्यात - त्यामुळे रोग टळतात आणि प्रतिजैविकांची गरज कमी होते.
- ✓ देशात प्रतिजैविक वापरावर माहिती संकलन करा आणि नियंत्रणासाठी धोरणे आखा - डेटा-आधारित निर्णय हे परिणामकारक ठरतात.
- ✓ नवीन पर्यायी औषधे व उपचार पद्धतींवर संशोधनाला प्रोत्साहन द्या - पारंपरिक औषधांवर अवलंबित्व कमी होण्यासाठी हे आवश्यक आहे.
- ✓ कमकुवत प्रतिकारशक्ती असणाऱ्यांचे संरक्षण करा - विशेषतः गर्भवती महिला, लहान मुले, वृद्ध, कर्करोग रुग्ण व इतर झपाट्याने संसर्ग होऊ शकणारे गट.
- ✓ 'वन हेल्थ' दृष्टिकोनातून आरोग्य क्षेत्रांमध्ये सहकार्य वाढवा - मानव, प्राणी आणि पर्यावरण यांच्यातील संबंध लक्षात घेऊन एकात्मिक उपाययोजना करा.
- ✓ एएमआर व त्यावरील उपायांबाबत जनजागृती करा - शेतकरी, नागरिक व आरोग्य कर्मचाऱ्यांमध्ये माहिती व प्रशिक्षणाचे कार्यक्रम राबवा.
- ✓ वापरात नसलेली किंवा कालबाह्य औषधे आणि औद्योगिक कचरा योग्य पद्धतीने नष्ट करा - गैरव्यवस्थापनामुळे प्रतिकारक्षम बॅक्टेरिया वाढण्याचा धोका राहतो.

- ✓ कोळंबी आणि मत्स्य शेती मध्ये प्रतिजैविकांच्या वापरावर नियंत्रण ठेवणे, जैवसुरक्षा उपायांची अंमलबजावणी करणे आणि सुधारित व्यवस्थापन (उदा., पाण्याची गुणवत्ता, साठवण घनता) करणे, तसेच पर्यायी उपचार करणे (प्रोबायोटिक्स, लस इ.).

- ✓ प्रतिजैविकांचा वापर कमी करावा लागेल अशा उपाययोजना राबवा - जसे की:

- ▶ साबण व स्वच्छ पाण्याने नियमित हात धुणे
- ▶ व्यक्तिगत व सार्वजनिक स्वच्छता राखणे
- ▶ लसीकरण
- ▶ शुद्ध पाण्याचा पुरवठा
- ▶ सांडपाण्याचे सुरक्षित व्यवस्थापन
- ▶ वैकल्पिक उपचारपद्धतींचा अवलंब

वरील उपाय केवळ वैयक्तिक पातळीवर न राहता, संस्था, प्रशासन आणि धोरणकर्त्यांनीही राबवावेत, तरच एएमआरवर प्रभावी नियंत्रण मिळवणे शक्य होईल.

प्रकाशक

डॉ. प्रवीण कुमार
निदेशक,

भाकृअप-केन्द्रीय किनारी कृषि संशोधन केंद्र
ओल्ड गोवा, गोवा

लेखन व संपादन

डॉ. शिरीष नारनवे

वरिष्ठ शास्त्रज्ञ (पशु विकृति विज्ञान)

डॉ. प्रसस्था वेमुला

यंग प्रोफेशनल-II

डॉ. सुसिता राजकुमार

वरिष्ठ शास्त्रज्ञ (पशु विकृति विज्ञान)

डॉ. संजयकुमार विठ्ठलराव उध्दरवार

विषय विशेषज्ञ (पशु विज्ञान)

संपर्क

भाकृअप-केन्द्रीय किनारी कृषि संशोधन केंद्र

जुने गोंवे, गोवा - ४०३४०२

फोन : 0832-2993095/ 2993097

ई-मेल : director.ccari@icar.org.in

वेबसाइट : www.ccari.icar.res.in



पशु आणि मानवी आरोग्य क्षेत्रांमध्ये प्रतिजैविक प्रतिकारशक्तीचा उदयः

कारणे व प्रतिबंधात्मक उपाय



भाकृअप-केन्द्रीय किनारी कृषि संशोधन केंद्र

जुने गोंवे, गोवा - 403402

फोन : 0832-2993095/ 2993097,

ई-मेल : director.ccari@icar.gov.in

वेबसाइट : www.ccari.icar.gov.in



अशा जगाची कल्पना करा, जिथे मानव, प्राणी आणि वनस्पती यांच्यातील संसर्ग व आजारांवर उपचार करणे अशक्य झाले आहे. ही भीषण परिस्थिती वास्तवात येऊ शकते, कारण जीवाणू, विषाणू आणि परजीवी हे त्यांच्या विरोधात वापरल्या जाणाऱ्या औषधांपासून संरक्षणासाठी प्रतिकारशक्ती विकसित करत आहेत. **अँटीमायक्रोबियल रेझिस्टन्स (एएमआर)** ही आजच्या काळातील सर्वात गंभीर आणि वेगाने वाढणारी सार्वजनिक आरोग्याची समस्या बनली आहे. जरी प्रतिबंधात्मक उपाय उपलब्ध असले, तरी या जागतिक संकटाविरुद्धच्या लढ्यात प्रत्येकाने जबाबदारीने आणि जागरूकतेने वागणे अत्यंत आवश्यक आहे.

– जागतिक पशु आरोग्य संघटना

प्रस्तावना

जागतिक आरोग्य संघटनेने असा इशारा दिला आहे की, जर प्रतिजैविकांच्या (अँटीबायोटिक्स) अयोग्य आणि गैरवापरावर वेळीच नियंत्रण आणले नाही, तर येत्या काही वर्षांत जिवाणूंमुळे होणाऱ्या संसर्गजन्य आजारांमुळे मृत्यू पावणाऱ्यांची संख्या लक्षावधींमध्ये पोहोचू शकते. कारण सूक्ष्मजीव – विशेषतः बॅक्टेरिया – आता प्रतिजैविक औषधांवर परिणाम न होईल अशी प्रतिकारशक्ती विकसित करू लागले आहेत. हा प्रकार सातत्याने अनुभवास येत असून, त्यामुळे उपचार अयशस्वी होण्याचे प्रमाण वाढत आहे. अँटीमायक्रोबियल रेझिस्टन्स (एएमआर) ही समस्या केवळ मानवापुरती मर्यादित नसून ती प्राणी, वनस्पती व पर्यावरणासाठीही गंभीर धोका ठरू शकते. या समस्येकडे वेळीच लक्ष न दिल्यास येत्या दशकात मानवजातीला गंभीर संकटांना सामोरे जावे लागेल. या पार्श्वभूमीवर, जागतिक आरोग्य संघटनेने दरवर्षी १८ ते २४ नोव्हेंबर दरम्यान ‘जागतिक अँटीमायक्रोबियल रेझिस्टन्स जागरूकता आठवडा’ साजरा करण्याचे आवाहन केले आहे, जेणेकरून सर्व स्तरांवर जागरूकता वाढवून प्रतिकारक्षम सूक्ष्मजीवांचा फैलाव रोखता येईल.

रोगजंतुरोधी औषधे, जसे की प्रतिजैविके (अँटीबायोटिक्स) ज्या जिवाणूंच्या संसर्गाच्या उपचारासाठी वापरल्या जातात, यामुळे मानव आणि प्राण्यांचे जीवन अधिक चांगले झाले आहे. जगभरात माणसांबरोबरच पशुवैद्यकीय क्षेत्रातही अँटीबायोटिक्सचा वापर विविध आजारांवर उपचार करण्यासाठी केला जातो. हे औषध जीवाणूंना नष्ट करण्यासाठी किंवा त्यांच्या वाढीला आळा घालण्यासाठी वापरले जाते. मात्र, काळानुसार हे जीवाणू आपल्या आजूबाजूच्या वातावरणाशी जुळवून घेत असून, त्यामुळे जीवनरक्षक औषधांचा परिणाम हळूहळू कमी होतो आहे. पूर्वी अँटीबायोटिक्ससाठी संवेदनशील असलेले रोगजंतू आता प्रतिकारक्षम बनत आहेत. परिणामी, अँटिमायक्रोबियल रेझिस्टन्स (एएमआर) ही समस्या संपूर्ण जगभर झपाट्याने वाढत आहे.



रोगजंतुरोधी प्रतिकारक्षमता (एएमआर) म्हणजे काय ?

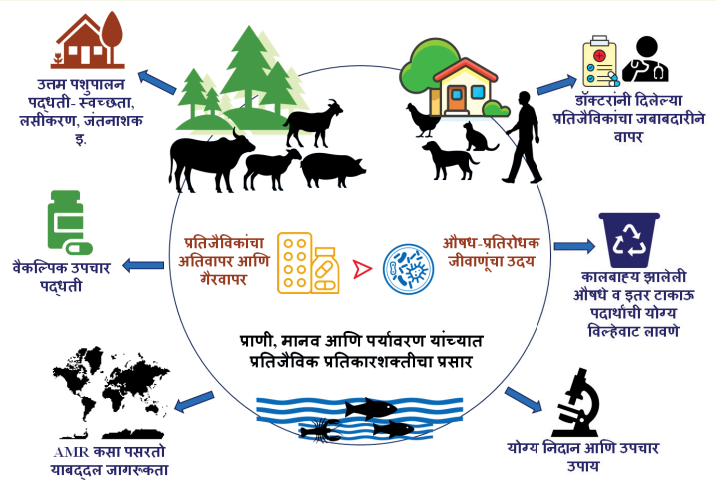
अँटिमायक्रोबियल रेझिस्टन्स (एएमआर) ही माणसं आणि रोगजंतूंमधील एक शर्यत आहे – जिथे माणूस विविध आजारांवर प्रभावी उपचार करण्याचा प्रयत्न करतो, तर जीवाणू व इतर सूक्ष्मजंतू टिकून राहण्यासाठी स्वतःमध्ये सतत बदल करत राहतात. रोगजंतूविरोधी औषधांच्या वारंवार संपर्कात आल्यानंतर, हे सूक्ष्मजीव अशा प्रकारे अनुकूल होतात की त्यांचा नाश करणे किंवा त्यांच्या वाढीला आळा घालणे औषधांद्वारे कठीण बनते. जे अँटीबायोटिक्स पूर्वी प्रभावी ठरत होते, तीच औषधे आता या प्रतिकारक्षम सूक्ष्मजंतूवर परिणाम करत नाहीत. ही प्रक्रिया म्हणजेच रोगजंतुरोधी प्रतिकारक्षमता होय. एएमआर तेव्हा उद्भवते जेव्हा जीवाणूंमध्ये आनुवंशिक बदल (म्यूटेशन) होतात किंवा प्रतिकारक्षम गुणधर्म इतर बॅक्टेरियांना संक्रमित होतात, ज्यामुळे ते औषधांपासून बचाव करू शकतात. नैसर्गिक निवडीच्या (natural selection) प्रक्रियेतून, असे प्रतिकारक्षम जीव अधिक वेगाने वाढू लागतात आणि पसरतात. दरवेळी अँटीबायोटिक्सचा वापर केला गेला की बॅक्टेरियांना प्रतिकारशक्ती विकसित करण्याची संधी मिळते. परिणामी, संसर्ग रोखण्यासाठी वापरली जाणारी औषधे कमी प्रभावी ठरतात आणि माणसांसह प्राण्यांमधील संसर्गांचे उपचार अधिक कठीण बनतात. अँटीबायोटिक्सचा अतिवापर किंवा चुकीचा वापर केल्यास ही प्रतिकारक्षमता अधिक वाढते, ज्यामुळे भविष्यातील उपचार अधिक जटिल आणि खर्चिक ठरू शकतात. जागतिक पशु आरोग्य संघटनेनुसार २०१९ मध्ये जीवाणूजन्य प्रतिजैविक प्रतिकारशक्ती (AMR) मुळे सुमारे १२.७ लाख जागतिक मृत्यू झाले असल्याचा अंदाज आहे. यांशिवाय, प्रतिजैविक प्रतिकारशक्ती मुळे २०५० पर्यंत आरोग्यसेवेवरील खर्चात १ ट्रिलियन अमेरिकन डॉलर्सची अतिरिक्त वाढ होऊ शकते आणि २०३० पर्यंत दरवर्षी सकल देशांतर्गत उत्पादनात (GDP) १ ट्रिलियन ते ३.४ ट्रिलियन अमेरिकन डॉलर्स इतका तोटा होऊ शकतो.

प्रतिजैविक प्रतिकारशक्ती उदयास येण्याची कारणे

प्रतिजैविकांच्या उपलब्धतेमुळे सर्व प्रकारचे संसर्गजन्य रोग पूर्वीपेक्षा सहज बरे होऊ लागले आहेत. एकेकाळी शस्त्रक्रियांमुळे होणाऱ्या जीवाणू संसर्गांमुळे मृत्यू अटळ मानला जात होता. मात्र, प्रतिजैविकांच्या वापरामुळे हे प्रमाण मोठ्या प्रमाणात कमी झाले. या यशस्वी उपचारपद्धतीमुळे प्रतिजैविकांचा अनियंत्रित आणि

अनावश्यक वापर सुरू झाला. थोडंसंही आजारी वाटलं तरी डॉक्टरांनी सहजपणे प्रतिजैविके लिहून द्यायला सुरुवात केली. काही वेळा डॉक्टर प्रतिजैविके न दिल्यास रुग्णांनी स्वतः त्यासाठी आग्रह धरायला सुरुवात केली. औषधांच्या दुकानांत जाऊन लोक स्वतःहून प्रतिजैविकांची मागणी करू लागले. कोणतेही वैद्यकीय प्रशिक्षण नसतानाही काही औषध विक्रेते ही औषधे ग्राहकांना सहज उपलब्ध करून देऊ लागले. अगदी साध्या सर्दी-खोकल्यावर सुद्धा सर्ास प्रतिजैविकांचा वापर होऊ लागला. या अतीव आणि गैरवापरामुळे सूक्ष्मजंतूंमध्ये प्रतिजैविकांविरोधात प्रतिकारशक्ती विकसित झाली, आणि परिणामी प्रतिजैविकांची प्रभावकारकता कमी झाली. असे प्रतिकारक्षम सूक्ष्मजीव एका व्यक्तीकडून दुसऱ्या व्यक्तीपर्यंत, किंवा प्राण्यांपासून मिळणाऱ्या अन्नपदार्थांद्वारे – जसे दूध, अंडी, मांस इत्यादी – प्रसारित होऊ शकतात.

ही परिस्थिती आपल्यावर का ओढवली, हे समजून घेण्यासाठी काही मूलभूत गोष्टी समजणे आवश्यक आहे. प्रतिजैविके कशी कार्य करतात, त्यांचा जीवाणूंवर काय परिणाम होतो, जीवाणूंमध्ये प्रतिजैविक प्रतिकारशक्ती (Antibiotic Resistance) कशी निर्माण होते, आणि ही औषधे भविष्यातही प्रभावी राहावीत यासाठी आपण काय करू शकतो – हे समजून घेणे अत्यावश्यक आहे. जेव्हा प्रतिजैविकांचा चुकीचा किंवा अनावश्यक वापर केला जातो, तेव्हा जीवाणूंना या औषधांच्या कार्यपद्धतीची ओळख होते. त्यानंतर ते जीवाणू स्वतःमध्ये आनुवंशिक बदल (genetic changes) घडवून आणतात, जेणेकरून या प्रतिजैविकांना चकवा देता येईल. अशा बदलांमुळे तयार झालेल्या नवीन पिढ्या या औषधांकडे मुळीच प्रतिसाद देत नाहीत, आणि अशा प्रकारे प्रतिजैविक प्रतिकारशक्ती निर्माण होते. प्राण्यांमध्ये प्रतिजैविकांचा अतिरेकाने किंवा चुकीच्या पद्धतीने वापर केल्यासही अशा प्रतिकारक्षम जीवाणूंचा उदय होतो.



जोखीम कोणाला आहे ?

माणसांमध्ये तसेच प्राण्यांमध्ये काही संसर्गजन्य आजारांवर उपचारासाठी प्रभावी औषधांचे पर्याय कमी होत चालले आहेत. त्यामुळे अनेक अँटीबायोटिक्सप्रती प्रतिकारक बनलेले जीवाणू (बॅक्टेरिया) ही एक गंभीर आणि वाढती सार्वजनिक आरोग्यविषयक समस्या बनली आहे. प्रतिजैविक प्रतिकारशक्ती (एएमआर) ही नैसर्गिक प्रक्रिया आहे, जी तेव्हाच घडते जेव्हा सूक्ष्मजीव स्वतःमध्ये अनुवांशिक बदल करतात किंवा प्रतिकारक्षम गुणधर्म परस्परांमध्ये देवाणघेवाण करतात. मात्र, रोगजंतुरोधी औषधांचा अतिरेकाने किंवा चुकीच्या पद्धतीने वापर झाल्यास ही प्रक्रिया अधिक वेगाने घडते. एएमआर केवळ माणसांनाच नव्हे, तर प्राणी, पर्यावरण आणि अन्नसाखळी यांनाही प्रभावित करते. हे मानव व पशुस्वास्थ्यासाठी धोका निर्माण करणाऱ्या जागतिक पातळीवरील सर्वात मोठ्या समस्यांपैकी एक ठरले आहे. मानवी, कृषी आणि औषधनिर्मिती स्रोतांमधून निघणाऱ्या दूषित सांडपाण्याद्वारे सार्वजनिक आरोग्याच्या धोक्यांत वाढ होते तसेच पर्यावरणीय हानीही होते.

एएमआरमुळे उपचार अपयशी ठरत आहेत, परिणामी संसर्ग वाढत आहेत आणि मृत्यू दरही वाढत आहे. या परिस्थितीतून “सुपरबग्स” निर्माण झाले आहेत – हे असे जीवाणू आहेत जे अनेक प्रतिजैविकांना दाद देत नाहीत. त्यामुळे डॉक्टर, पशुवैद्यक आणि आरोग्य सेवा देणाऱ्यांसमोर उपचार, प्रतिबंध आणि नियंत्रणाच्या दृष्टीने मोठं आव्हान उभं राहिलं आहे. प्राण्यांमध्ये प्रतिकारक्षम जीवाणूंच्या नवीन प्रकारांचा प्रसार होत असल्याने प्राणी आजारी पडण्याचे प्रमाण तसेच मृत्यू दर वाढत आहे. याचा थेट परिणाम जागतिक उपजीविकेवर होतो, कारण जगभरातील असंख्य लोकांचा उदरनिर्वाह पशुधनावर अवलंबून आहे. प्राण्यांमध्ये रोगजंतुरोधी औषधांचा वापर प्रतिकारक जीवाणूंच्या प्रसारास कारणीभूत ठरतो. हे जीवाणू अन्नसाखळीमधून (उदा. दूध, मांस, अंडी) किंवा थेट संपर्कातून माणसांपर्यंत पोहोचू शकतात, ज्यामुळे मानवांमधील औषधांचा प्रभावही कमी होतो. यापैकी किती मृत्यू प्राण्यांमध्ये निर्माण झालेल्या एएमआरमुळे माणसांमध्ये होतात – विशेषतः अन्नातून पसरणाऱ्या संसर्गांमुळे – हे अजूनही स्पष्टपणे समोर आलेले नाही.

एएमआर मध्ये वाढ का होते ?

बहुतेक वेळा अँटीबायोटिक्सचा अयोग्य व अतिरेकाने वापर केल्यामुळे प्रतिजैविक प्रतिकारशक्ती (एएमआर) वाढते. उदाहरणार्थ, जर गाय किंवा कोणत्याही प्राण्याला विषाणूजन्य (व्हायरल) संसर्ग झाला असेल, तर अशावेळी अँटीबायोटिक्स देणे फायद्याचे ठरत नाही, कारण अँटीबायोटिक्स केवळ जीवाणूवर (बॅक्टेरिया) परिणाम करतात – विषाणूवर नाही. अन्न उत्पादनासाठी पाळल्या जाणाऱ्या प्राण्यांच्या वाढीस चालना देण्यासाठीही अनेक वेळा अँटीबायोटिक्सचा नियमित